

HERCZEG FERENC NEGYVEN ÉV KRITIKÁJÁBAN

ZERNYOLCSÁZKILENCVENKETTŐ legelső napjaiban A Hét című folyóirat egy akkor még meglehetősen új ötlettel örvendeztette meg olvasóit. Felszólította őket, írják meg kellő megokolással, kik a kedves íróik. A közel kétszáz, túlnyomóan nők részéről beérkezett válasz legsikerültebbjeit a folyóirat január végi és február eleji számaiban közölte. Természetesen A Hét állandó szépirodalmi munkatársai kapták a legtöbb szavazatot s a megdicsért és a közlésre érdemesített válaszok Bródy Sándort, Ambrus Zoltánt, Kiss Józsefet, Kóbor Tamást és a nemrég feltűnt Herczeg Ferencet vallották legkedvesebb íróiknak. Az egyik kitüntetett válasz, amely eltérően a többiek óvatos és többeket értékelő módjától minden fenntartás nélkül Herczeg Ferenc mellett foglalt állást, így hangzik; „Kedvenc íróm Herczeg Ferenc, mert ő fényes, élénk, tarka, víg, illatos, változatos és divatos. Én nem bánom, kritizálja őt a sajtó, beszéljék meg a szakértők, tárgyalják kritikusai, mi — a nagyközönség — azalatt olvassuk és olvassuk élvezettel. Az ő óriási fantáziája, mintha elvinne bennünket ebből az unalmas mindennapiságból és szárnyra kelve repülnék egy távoli mesevilág verőfényes levegőjében. Csak egy van, ami ezt a hatalmas fantáziát felülmúlja és ez az óriási változatosság, mely tollában rejlik. Hol ujjongva tekint ég felé, lantjához kap és fehér ruhás idealizált alakokat lát tiszta fényben felmerülni, Hol fényes egyenruhában defilíroztatja katonáit, aztán leülteti őket a kártyaasztal körül. Cigányzene, pezsgő, cigarettafüst... Élnék mind! A kontesztek, a tisztek, a kutyák, a balettsillagok, az angol missek, a vénkisasszonyok, a cigányok, mind igazán élnék az ő tollának varázsa alatt. Nekem tetszik az a fiatalos vidám optimizmus, mely nem enged érvényre jutni képzelt, felforgatott elveket, mely keresztültör a legmélyebb fájdalomon, a legsötétebb melanchólián, a legkomolyabb filozófián... Nem tagadom azonban, hogy ebben a nagy tetszésben nem csekély mérvben befolyásolt az a körülmény, hogy ma éjjel táncoltam vele egy hosszú, egy végtelen hosszú, remek szupécárdást, melyben volt annyi élet és annyi tűz, mint a legjobb novellájában.

Negyven esztendő távolságából visszanézve erre a bájos és lelkes nyilatkozatra és ugyanakkor rátekintve Herczeg Ferenc írói pályájának gazdag sikereire, lehetetlen ellenállnunk a csábításnak, hogy az említett folyóirat hasábjain megszólalt olvasó véleményét ne valami kedvező auspidumként fogjuk föl. A fiatal Herczeg Ferenc akkor még számottevő kritikát nem is kapott, egy regénykötet és a majdani „Mutamur“ című novellagyűjtemény egyelőre még különböző helyeken elszórt darabjai adhattak alapot a közönség szeretetének, rajon-

gásának. Az irodalom komoly és méltóságteljes fórumán „bemutatott“, a hivatalos tekintélyek által bevezetett író helyett élénk áll a közönség által felfedezett „kedvenc“. A hivatalos bemutatás és a mindennel dacoló egyedülállás addig lehetséges írói megjelenésformái mellett az a harmadik állt készségesen rendelkezésére, mely a magára és tehetségére maradt író számára, a nemrég felfedezett írói függetlenség jegyében, a legszívesebben látott megkööttséget, a sikert jelentette. Herczeg Ferenc írói indulása oly időbe esett, mely a mai értelmű közönség döntő erejű megnövekedésének és a kritika végzetes elgyengülésének kezdete: ez viszont az a kedvezőtlen jel, mely a pályakezdés időpontját nem egy tekintetben a véleménykülönbségek eredő helyévé minősítheti.

A rögtöni és hangos siker ténye oly hatalmasnak látszott, hogy az irodalmi életünk európai arányairól akkor igen szívesen álmodozó magyar kritika hangját körülbelül tíz esztendőre meghatározta. Alig egy-két év múlva már „a magyar irodalom Polykratese ő, aki tüntető szerencsével halad pályáján“. Herczeg Ferenc irodalmi értékelésének az az ideje ez, mely nem annyira az író, mint inkább sikerét bámulta. Bár magára az írói alkatra nézve is mondott igen használható észrevételeket, látásának beállítása — Gyulai Pál nagy bosszúságára — fordított irányú volt, a közönség állásfoglalásából következtetett vissza az írói természetre. Herczeg Ferenc „a valósággal létező, eleven, vidám magyarországi társaságban mozog... művei azoknak szólnak, akiknek írja őket...“ felvetett problémáit a társadalmi elfogás szempontjából mérlegeli... nem áll semmi komoly követeléssel vagy igénnyel olvasói elé, a fantáziát nem erőlteti meg ismeretlen világ képeivel... sohasem kerül úgy fölébe a közönségnek, hogy rossz néven lehetne venni...“ — a magyar kritika ezekkel a legtöbbször helyeslő s csak néha óvatos-csendes fejcsoválást rejtegető megállapításokkal elemezte ki a kézzelfogható sikerből legfeltűnőbb írói arcvonásait, örvendve ismert fel benne olyan író, aki tudomásul veszi a közönségnek vagy irányító rétegének erejét és tekintélyét s mindezt nem valami számító ügyességéből teszi, hanem magától értetődő úrisággal, ösztönös szolidaritás-érzékkel. Nem választja el magát ettől az elégedett társadalomtól sem Jókai álmvilágával, sem Mikszáth regionális ízeivel vagy az ugyancsak fiatal Gárdonyi keserűségével, főképp pedig nem különíti el magát „céhbeli író“-ként a századvég bohémjei közé. Ez a közönség szempontú kritika egy a saját testéhez szabott realizmusigény jegyében talált rá Herczegre, szemben a korabeli új kezdemények képviselőivel, akik „hátat fordítanak ennek a valóságos magyar társaságnak s összebújnak egymásközt, kávéházaikban, kocsmáikban és egyéb írotányákon, őket nem ismeri a társaság, ők nem ismerik a társaságot. De elvégre is, különösen a modern elbeszélőknek, a társaságnak, a társaságról és a társaságból kell írnia. A társaság aztán gúnyos mosollyal vagy teljes közönnyel mellőzi az olyan elbeszélőket, akik bohém kávéházaik ablakából néznek csak ki a világra, hol a Feuillet-izmus, hol az idealizmus, hol az Ibsenizmus, hol a manó tudja miféle izmus receptjei szerint képzelik el, írják le, mulattatják vagy ostorozzák. Mít ér a

tehetség a valóság ismerete nélkül?'' A napi- és hetilapkritika a maga első nagy győzelmét ünnepelhette ezzel a közönségvéleményhez való teljes hozzásimulással. Csak illendőségből tette fel a kérdést, „vájjon meghódol-e Herczegnek a legkomolyabb és legilletékesebb kritika is“, mert hallgatólagosan meg is adta a választ, följegyezvén, hogy „a közönség rendkívül kedvező plebiscittuna már erősen hatott a komoly irodalmi körökre.“ A komoly és illetékes kritikának Herczeg Ferenc hetvenedik születésnapján ehhez a plebiscitumhoz mint bizonyítékhoz való fordulása igazolta ezt a negyven évvel ezelőtt elhangzott jóslatszerű megjegyzést.

A művelt közönség véleményéhez tapadó napi kritika mellett természetesen megszólalt az újabb irodalmat képviselő is. A kézzelfogható siker látványa dől ő sem zárkózhatott el és egy-két alkalomszerű kivételt nem tekintve, Herczeg fogadtatása itt is kedvező. Ez a kedvező fogadtatás azonban nem annyira a tehetség őszinte elismerése, mint inkább az irodalompolitikai hdyzet folyamánya. Az újabb irodalom később oly élesen szembenálló frontjai még nem merevedtek meg, amorf árnyalatok keveredtek egymással s mindegyik várakozott a felbukkanó vezéregyéniségre, akik körül saját formájában kikristályosodhatnak. Mivel Herczeg műveinek sikerét a legtöbb bíráló a művelt társadalom önmagára ismeréséből származtatta s különösen novellái alak- és helyzetrajzainak természetűségét mint az író uralkodó jegyét emelte ki, kísérlet történt Herczeg írói mivoltának irodalmunk naturalista szárnyához való kapcsolására. Így Ő a „tisztán megfigyelő, objektív ember, aki szemléletre áll ki, figyel és gyűjt adatokat, vonásokat, melyek benne képekké, alakokká olvadnak össze.“ Egyszer elejtett önmeghatározása („Én naturalista vagyok!“) csak megerősítette ezt az inkább irodalompolitikai célzatú, mintsem definiáló véleményt. Más oldalon viszont hamarosan felbukkant az egyelőre még kedvező értelemben minősített „impassibilité“ szó és vele kapcsolatban a pamasszien jelentést rejtegető „legdecensebb író“ megjelölés, mert „távol marad minden célzatosságtól, a naturalista iskola minden documents humains-jétől, mindattól, amit fiatal írói nemzedékünk bizonyos csoportjai divatos idegen minták nyomán a regény- és novellairás kellékeiül vallanak.“ A századforduló táján még annak is van nyoma, hogy Herczeg egyik regénye, a Pogányok, mint valami általános irodalmi átalakulás jelképévé emeltessék, a korváltás regénybeli szimbólumain túl oly átalakulásnak, mely a „képzélet szabadabb szárnyalását, a hangulatok korlátlan előretörését, a belsőbe, a lélekbe való elmerülést s ezzel együtt a ritmust, a nyelv zenéjét jelenti.“ Egy egyszerűsített és romantizált szimbolizmus nyújtogatta itt karjait a sikert sikerre arató felé és próbálta az előbbiekkel együtt a „nem céhbeli“, a „valóságos“ társadalom talaján mozgó írókat valamelyik induló irányba besorozni. Még az irodalmi forradalom zászlaját is meglengették feléje, mondván: „Mikor a múltban ilyen művészeink voltak és vannak a jelenben is, (mint Herczeg), kik megtalálják hagyományban és továbbfejlődésben a régi nagyokkal való jogfolytonosságot, miért akarják erőnek erejével lekorlátozni a magyar írást?“

A dicséret és elismerés sokszoros megnyilvánulása mellett szinte elvész az a néhány hang, mely hibákat is próbál találni. Kozma Andor ugyan, ki egyike a fiatal Herczeg leglelkesebb híveinek, már 1892-ben védekezni kényszerült oly szemrehányásokkal szemben, amelyek idősebb írók kisebbitését vették észre a gát nélküli dicséretekben, de mindebből szervezettebb kritikai összeütközés nem alakult ki, jelétül annak, hogy az Arany-Gyulai klasszicizmusából táplálkozó kritikai hagyomány már ereje fogytán volt. A műfajtisztaság, a kompozíció, a következetes lélekrajz, általában a lényegbehatólás követelményét mégis először az öreg Gyulai Pál szegezte az új tehetség mellének és az ő első bírálata Herczegről, megadván azt is, ami a császáré, kiindulópontja annak az elkövetkező egy-két véleményadásnak, melyek Herczeg erőnyeit és hibáit a tárgyilagosság mérlegén egyensúlyban próbálták tartani. Amit ő a Mutamur című kötetből a Pogányok-ig hiányként megállapított, végigvonul Herczeg egész kritikai ellenzékén szinte a mai napig és sokszor még azok is Gyulaihoz mentek objektív érvekért, akiket már nem tisztán ítélői tárgyilagosság, hanem nagyon is irodalmon kívüli szempontok vezettek Herczeg el- és megítélésében. Gyulai Pál veszi észre elsőnek Herczeg novellairó tehetségét, tetszetős realizmusát, viszont ugyancsak ő az, aki igen korán felhívta a figyelmet még későbbi műveiben is meglévő gyengéjére, a jellemzés deskriptív és — mint utóbb az ádázabb ellenvélemény mondta — pusztán csak „az írói becsületszó” elhithető erejével történő módjára. Az Arany János nyelvi és szerkezeti klasszicitásából, Kemény Zsigmond nagyarányú történetlátásából elvont vélemény állt szemben Gyulai személyében a tanult magyarsággal, a tárcái kisplasztikával és a történeti erők összeütközését (Pogányok) „könnyedén vevő” korrajzzal. Hogy a Pogányok Gyulaitól sikerületlennek mondott korrajza ma a középiskolai irodalmi nevelésben mintaképpé lett, véleményalkotásunk útjának oly távolságaira utal, mely egy kissé elgondolkoztató, de alig lehet felette, amint irtott megtörtént, egy öreg ember értetlenségének emlegetésével napirendre térni.

A klasszicizmus műfaji követelményeinek hangoztatása állandó volt, míg Gyulai élt, a Budapesti Szemlében, de az utolsó Gyulai-kritika után hosszú évekig nincs szó Herczegről e folyóiratban. Gyulai következetes keménységét még a nagy kritikus életében, majd egy darabig azon túl is a Katolikus Szemle Gyulai-tanítványai képviselték. Az elmélyített jellemrajz, a cselekvény és az alakok következetes együttjártatásának kívánalmain kívül azonban itt, egyideig igen keményen^ vallásos világnézet szempontjai is felmerültek. Azt, amit kritikánk pamasszien hajlamú oldala, mint az új irodalom kezdetének jeleként üdvözöl, Herczeg tendenciátlanságát, hűvös előkelőségét e lapokon mint a legerősebb hibáztatás kiindulópontját látjuk viszont. Az „érdekes léhaság”, „a szalonok e kegyelt elbeszélődének e kritikák húsz-harminc esztendőnyi irodalmi jövőt jósolnak s egy-egy valóban erőtelenebb alkotásánál általános ítélkezésük sem nagyon válogat a szavakban: „Képzelőtehetsége a meseszövében szűkkörű, csekély, sivár, boncolótehetsége felületes... egész felfogását tekintve, ama külön-

leges, valódi modern naturalisták közé sorakozott már... Bosszantja az olvasót, ha sehol sem látja az író lelkét megmozdulni... Jellemei nem képviselői semmiféle iránynak vagy eszmének, amint hogy az ő munkáiban hasztalanul is keressük bármiféle irányító eszmét, azon az egyen kívül, hogy mulattatni akar... Műveiből a keresztény világnézetnek még csak sejtelmét sem lehet kiérezni..Amellett, hogy e sok erős és ma már alig érthető szó a vallásos világnézet mélypont-korszakának visszhangtalanságában esett, az irodalmi véleményalkotásban már csak azért sem juthatott neki lényegesebb, a közvéleményt és a kritikát befolyásoló szerep, mert mögöttük alig volt több, mint némi vallásos színezetű nyárspolgári erkölcs, mely követeléseinek csak általános formulázásáig tudott elmenni. Igen korai jelekből kikövetkeztethető, hogy mihelyt ez a világnézeti kritika megtalálni véli a józan és erkölcsös polgár számára is megfogalmazható erkölcsi tartalmat, egy-egy közhellyé szárhozható „alapeszméit, a Gyulai Fáitól örökölt műfaji rigorozitásból is engedői fog és aggodalom nélkül csatlakozik a Herczeg értékelésében szétváló kritikai arcvonalak „jobb“ oldalához.

Így is történt. Az 1900-as években Herczegnek számottevő konzervatív kritikai ellenzéke már nincs. Maga az író is ezekben az időkben hajlik át komolyabb témákra s lassanként megszilárdul a kritikai véleményben az egyén és a magyar társadalom (egyelőre csak a társadalom!) problémáival foglalkozó író képe. Egy, még különben elítélő hangú kritika már 1897-ben, a Szabolcs házassága megjelenése alkalmával örömmel regisztrálta, hogy ebben a regényben már van költői igazságszolgáltatás, mert a hősök elbuknak. Még nagyobb dicsőréttel fogadtattak a Láp virága, a Lélekrablás című regények, lévén bennük fogható és könnyen kiemelhető erkölcsi alapeszme: „a munka nemesít“, „a házaselet csak kölcsönös egyetértés mellett lehet boldog.“ Az írói pálya előbbi szakaszával való összehasonlítás és az 1900-as években megjelenő Herczeg-művek kitűnő alkalmat adtak az áttekinítésre és az örvendetes fejlődés megállapítására. Az ú. n. Gyurkovics-korszak részben az írói pályakezdés megbocsátható mozzanatává, részben a problémásabb jelenbeli alkotások előzményévé, a magyar középosztály romantikus pusztulásának színes élményévé alakult, melynek „visszhangja ott kísért Herczeg Ferenc első munkáiban.“ Aktuális magyar problémák éle villogott az Ocskay-dramában, a Bizáncban, a Pogányokban és legkönnyebben követhető A honszerzőben, mert itt még a történetiség szimbolikája, vagy a népszerű történetiszemlélet meghökkenése (mint az Ocskay-dramában) sem zavarta a mondanivaló egyértelműségét: „Azt a romantikus négyesfogatot, mely a magyar irodalomban harminc esztendőn át a tehetetlen elomlás felé vágatott egy egész osztályával a magyar társadalomnak, Herczeg A honszerzőben egy acélos marokszorítással megállította és új utat mutatott a benne ülők számára.“ Herczeg pályájának előbbi korszakában a magyar közönség egyik jelentős rétegével való szerencsés találkozása volt az alap, melyről a kritika mellette és ellene beszélt, most a nemzeti társadalom problematikája. Amott azzal volt elfoglalva, hogy a siker okait megmagyarázza s örüljön en-

nek vagy bosszankodjék, itt pedig, a társadalom, a politika és az ízlés hagyományos formáinak bomlási idején Herczeg Ferencben azt az író kereste és találta meg, aki szilárd eszmei és formai középpont lehet a növekvő bizonytalanságban. Jellemző, hogy ez a nemzetsors aggodalmaiból táplálkozó kritika egyszerre mily magától értetődöttséggel veszi tudomásul a Herczeg-művek formai értékeit „a mese fejlesztésének biztosságát“, „kitűnő jellemalakítását“, „az elemzés finomságát“, stílművészetét, mint oly tulajdonságokat, melyeket már fölösleges különösen kiemelnie és meghatározni. A pálya kezdetén idézett illetékes és komoly kritika szinte egy csapásra való meghódolása történt meg ezekben az években. Azokban a gondokban, melyek az akkori magyar társadalom életét a sejtett veszély előérzetével megsötétítették, az irodalom területén Herczegtől várta a tartalmi nemesítésben, a hagyományos nemzetpolitikai mondanivalóban az ellensúlyt az új irodalom és az új politikum erőszakos mozdulataival szemben. Herczeg egész művészetének időszerű hangsúlyozása innen kezdve vált állandóvá. „Egyéb jelességein kívül — olvassuk az e korbeli kritikákban — a nemes célzat adja meg az író műveinek értékét és napjainkban különös jelentőségét, ... a ma nagy magyar regényét más nem írhatja meg ő rajta kívül.“ Az alkotások összekapcsolódtak a nemzeti kérdéseivel és az alkotó egy igen aktuálisan színezett „nemzeti“ íróvá levés egyenes vágányán haladt.

A fokozódó elismeréssel egyidőben az ellenvélemény is megtette a maga útját. Az első közönségsiker idején találkozunk egy, akkor még folytatás nélkül maradt kritikai hanggal, mely Herczeg és a nagyobb közönség szerencsés találkozásának tényéből nem annyira az író alaptermészetére kívánt következtetni, hanem magának ennek a magyar közönségnek a szellemi alkotára. E következtetésben egy csirájában levő műveltségi és ízlésbeli eszmény értékkélete is ott rejlett: „A magyar társadalomból hiányzik a modern eszméknek az a forrongása, a materialisztikus filozófiának az az erős befolyása, mely Franciaországban biztosította a naturalizmus boldogulását. Nálunk a naturalizmus átplántálása nem sikerült. A mi irodalmunk meghaladta a romantikus iskola álláspontját és nem érett meg a modern eszmék és realiztikus törekvések megformálására ... Ennek a komák nem kellenek már a romantika színes rakétái, képtelen mozzanatai, de nem elég blazírt és fegyelmezett, hogy a fiziológiai elemzéseket élvezni tudja s gyönyörűséget találjon az analízis csodáiban... A mi közönségünk fogékony a megfigyelések apró realitásai iránt, apró bűnök és vétkek, a szellemes megjegyzésekbe tördelt humor, a játszi gúny, szóval a nagyon mélyre nem ható felfogás minden nyilatkozata rögtön agyába rajzolódik, míg a nehezkesebb formájú belső igazság megértéséhez nincs elég komolysága és elég tudása ... Ennek a társadalomnak édes gyermeke Herczeg Ferenc.“ Ebben az idézetben csak egy-két fékeztebb kifejezést kell kicserélni a megfelelő erősebbel s rögtön előtűnik műveltségünknek az a kritikai képe, melyet az 1900-as és az azután következő néhány év irodalmi forradalmának egy-egy képviselője nagy buzgalommal rajzolgatott. Amikor bekövetkezett a műveltség és magyarság már nem egyszer

megtörtént tragikus összeütközése, különösen amikor a szembenállást a tömegküzdelem céljaira csak úgy lehetett közérthetővé tenni, hogy a magyarság a műveltségbeli kisigényűséget, a műveltség pedig az elidegenedést jelentette, készen adva volt a hang és stílus, mely Herczeg műveinek sorát e másik táborban kísérte. Néha-néha, főként a harcok elején, mutatkozott egy-egy helyeslő főbólintás a novella-művész felé, de lassan ebből is kétes értékű dicséret lett, mert csak arra volt jó, hogy a nagyobb szándékú teljesítmények hiányait még szembeszökőbbé tegye. A monopolizált műveltség fölénye, ennek sorközötti vagy nyílt megnyilvánulása az ezen az oldalon elhangzott véleményeknek éppen olyan elszigetelődését hozta létre, mint a másik oldalon a megtalál; nemzeti írónak hódoló öröm és bizalom. A kritikai elmeél, az esetenkénti igazságtartalom minden hitelét veszélyeztette, sőt a visszatekintő előtt még ma is veszélyezteti az itt található ítéletek szellemi magatartása. Céltalan összehasonlítások külföldi nagyságokkal, a művek tartalmának parodisztikus elmondása, a jellemek gúnyoros szétszedése bizonyosságai e magatartásnak s általában sok oly törekvés, mely Herczeg egész oeuvre-jét a pályakezdés helyzetébe igyekezett visszazorítani s figyelmen kívül hagyván a fejlődés és mélyülés minden jelét, ha nagyon bántani akart, „Gyurkovicsék mindig elmés és mindig kedves családi krónikásáéről beszélt. Ami ennek a kritikai szellemnek mindezek ellenére is javára írható, az, hogy abban az időben, mikor a másik oldal már csak a dicséret szavait keresgette, egy-két oly követelményt is hangoztatott, mely részben még Gyulai Pál örökségének tekinthető. Herczegnek a háború előtti években való nyílt irodalompolitikai állásfoglalása, az új szándékokkal való elvi szembefordulása a két kritikai szellemiség egymás mellé beszélését teljessé tette. „Múltunk nemes hagyományainak ma ő egyik legharcosabb védelmezője“ — olvassuk róla 1914-ben. Ugyanakkor ez a védelem, valamint a támadás megkapta a maga napi politikai színeit is. Herczeg Wahrmann-díja már „nem irodalmi jelenség, hanem szervesen összefüggő eseménye a magyar politikai és társadalmi jelenségeknek... a politikai ellenforradalom irodalmi visszhangja...“ írói pályájának irigyelt töretlensége, mint negatív értékjelző is itt jelentkezik először s a „tragikus magyarság“ hétköznapi használatú mithológiája („irodalmunk minden igazi nagysága tragikus sorsú“) megkezdte a maga kizáró és elkülönítő tevékenységét. Herczeg értékelése politikai és irodalmi elvek ütközőpontjába került és mutatis mutandis ott van ma is. És ha hozzátesszük, hogy 1904-től, az utolsó Gyulai-kritikától kezdve, a nagy kritikus folyóirata, a Budapesti Szemle, egészen 1914-ig, tehát éppen a „szakadás“ idején, Herczeg ügyében egyetlen egyszer sem hallatta hangját s engedte, hogy az elismerő értékelést buzgó, de nem mindig biztos kezek végezzék, erre az időre, mint irodalmi véleményalkotásunk egyik legsivárabb időszakára nézhetünk vissza.

A háború és az azutáni évekkel a helyzet kissé megváltozott. Az irodalmi pólusok között valamelyes kiegyenlítődés jött létre s a lehangosabb ellenvélemény politikai kapcsolatainál fogva érhető okokból háttérbe szorult, halkult, sőt néhol egészen el is hallgatott.

A másik, az eseményekben igazolva látva önmagát és eszményeit, hangjában öntudatosabb, de tegyük mindjárt hozzá, értékelésében nem egészen megnyugtatóvá lett. Lépten-nyomon annak a veszélynek tette ki magát, hogy a kritikai devotizmus áldozatául essék. „Herczeget már bírálni nem, csak méltatni lehet“ — írta 1928-ban egyik komoly folyóiratunk. Ezenkívül a nemzetélet válságos éveiben az értékeléshez túlon túl sok tapadt magából ebből a válságtudatból. Egy szélsőséges példa egyik szigorúan egyházi folyóiratunknak A hét svábról írt bírálatából talán éreztetetheti az ebből fakadó veszedelmet: „A magyar törekvések megértése, a közös ellenfélnek (legyen az rác, akár osztrák) egyforma gyűlölete adják meg a mű esztétikai értékét, tanulságos és örvendetes alapeszméjét.“ Herczegnek a katasztrófa után megírt regényei még több és méltóbb alkalmat adtak a kritikának, hogy a kezdetben az úri osztályt mulattató, majd a társadalom problémáival foglalkozó Herczeg Ferencet a nemzetsors krízisének megírójává emelhesse. Mindez igen érthető és jogos is volt, de még a megalázkodástól mentes kritika is hajlamossá vált arra, hogy csak a korszerűség ködén mutasson rá a felismert irodalmi értékekre.

Érthető így, hogy éppen Herczeg Ferenc legutóbbi ünneplésének idején újabb ellenvélemény hangjai jelentkeztek. Nem jelentette egyáltalában Herczeg népszerűségének esetleges hanyatlását, hiszen minden jel arra mutat, hogy olvasótábora változatlan terjedelmű. Jelentett azonban reakciót az elismerésnek egyébként is szokásos és ez esetben éppen a korszerűségből fakadó túlzásai ellen és egy újabb nemzedéknek egyelőre még valamely régebbi radikalizmustól készen kapott hangján való megnyilatkozását. Ennek a nemzedéknek már nem oly értelemben sajtó élménye a múlt és jelen között történt roppanás, mint annak, mely megközelítően Herczeg Ferencel együtt nőtt bele a magyar életbe. Ennek a nemzedéknek csak iskolás éveiben volt írója Herczeg Ferenc és nem egy korai tapasztalat magyarságunk, emberségünk és az abszolútumokhoz való viszonyunk újabb megfogalmazására kényszerítette. Neki is vannak korszerű terhei és ha megszólal, hangja érdességében ennek a tehernek is sok szerepe van. A kérdés csak az, mikor tud mindettől megszabadulni. Akkor elindulhat majd Herczeg Ferenc értékeinek új számbavételére. Nem is annyira Herczeg Ferenc, mint inkább a magyar kritika újjá-teremtése érdekében.

KERECSENYI DEZSŐ